
ХРИШЋАНСКА ЛЈУБАВ

Шта је љубав? — На ово питање дају се разни и различити одговори. Они зависе на првом месту од личности које их дају, затим од становишта с којег се полази при састављању и формулисању одговора, напоследку, одговор зависи и од гледишта које неко има о свету и човеку и с које се тачке гледиште хоће љубав да посматра, расветли

¹ М. Ибровац, Ернест Ренан, с. XVII

² F. Jode, *Lehrbuch der Psychologie* 1924 I, p. 176 и д.; W. Sauer, *Philosophie der Zukunft*, p. 180.

³ Д. Недељковић, Неморалност бесмртности и етичка функција смрти 1928, с. 41 и д., 68 и д., 82 и д.

⁴ J. Sageret, *La religion de l'athée*, p. 184 203.

и објасни. Тако за филозофа метафизичара љубав је метафизички реални, позитивни принцип бића и бивања, стварности и постајања у свету. Љубав је општи и заједнички основ света, жива стваралачка сила живота. Љубав свезује и уједињује све што, иако раздјељено, постоји и дејствује.¹ До овог сазнања и оваквог схватања љубави, до сазнања љубави као свеобухватне, универзалне и апсолутне, што као стваралачка и уједињавајућа сила протиче кроз све појединачно и релативно, све собом обухвата и све прожима, долазе филозофи путем мишљења, спекулације и интелектуалне интуиције, те таква љубав има значај само једне претставе, једне апстракције, те се овде не може говорити о љубави као моралној сили и главном руководном начелу моралне делатности људи. Песничка схваћена љубав је владарка света и живота и ујединитељка свега што појединачно и подвојено постоји и дејствује. Песници, путем емоционалне интуиције, имају визију љубави као свеопште, универзалне, свеобухватне и апсолутне, као владарке света и живота уопште, па и човека и његовог живота. Као песничка визија љубав у песнику и његовом читаоцу ствара читав један, често врло фантастичан и свагда пун опојности, свет сентименталнога,

¹ Мисао о оваквој љубави лежи напр. у основи целокупне филозофске системе Емпедокла. По њему као основ и почетак, начело свега било је царство љубави које је било карактерисано јединством: сви елементи света налазили су се тада једни поред других неодољени и несмешани, несливени; све супротности и дисхармоније биле су смирене и стишане. Доцније је мржња постепено узимала маха, произвела разноврсност, разноликост и множину ствари, па и завладала светом. Као једино средство ослобођења од мржње, разједињености и тешке борбе међу разједињеним стварима света и поновног сједињења света у вечни хармонични првобитни поредак служи опет љубав (Истор. Karl Vorländer, *Geschichte der Psilosophie* 5 Aufl. Leipzig 1919. 1 Bd. S. 46). Мисао о својству љубави да свезује оно што је раздвојено и сједињује разједињено примећује се и у новијој филозофији. Тако напр. код Хегела који дефинише љубав као „сазнање (свест) о моме сједињењу (јединству) с другим.“ Оваквог истог мишљења придржавао се и Шилер, који се у својим филозофским и песничким делима често дотиче силе љубави која свезује и сједињује, противупостављајући је егоизму као принципу разједињења, дисхармоније и нереда (*Sämmlische Werke. Stuttgart und Tübingen, 1844. Bd. IX, S. 167—169*). Види о свему овоме детаљније Иванъ Поповъ. *Естественный правственный законъ. Сергіевъ Посадъ 1897, стр. 141—143; Влад. Максимовић, Венац живота. Београд 1936, стр. 488—489 као и стр. 487—505.*

човечијем срцу слаткога иживљавања, али се ни овде не сазнаје њено право достојанство, етичка вредност и значај за живот сваког човека појединца и целокупног човечанства. Психолози посматрају онај облик љубави који је она добила и добија у специфично човечјем животу. Ту се мисли и посматра, проучава и сазнаје специфично човечанска љубав, тј. она љубав која је непосредно дана као стварна психичка појава, као живи и реални садржај свести човечјој, као иманентна свести чињеница човечјег унутрашњег искуства, без обзира на то да ли је она израз у човеку некога метафизичког принципа или не, као и са мало обзира, или готово и без икаквог обзира на етичку важност и значај љубави за човека као религиозно - морално биће уопште и посебице за човека као хришћанску религиозно - моралну личност. За психолога је љубав као психичка појава „необично компликовано осећање,“ „љубав је најважнија страст,“ „то је најкомпликованија и управо зато најјача и најдубља страст.“¹ Већина психолога сматрају љубав као страст за необично компликовано осећање, емоцију, јер по мишљењу већине психолога страсти по својој психолошкој природи нису ниуколико различне од осећања, емоција и афеката; „старији физиолози су афекте у опште називали страстима, тако рећи страдањима, патњама душе (*passiones animae*)“. „По другима, међутим, страсти су врло различне од афеката, готово супротне њима.“²

Како је, пак, свака страст, која је, пре свега, страсна жеља или жудња, у нераздвојној вези с вољом, с вољним радњама којима се постиже њено задовољење, и како сви ти акти воље потичу из извесних унутрашњих склоности, тежњи, нагона, — то је и љубав као страст у својој основи једна склоност која постоји у човеку и која је тесно везана са самим животом и активношћу наше душе. Услед тога, пак, што је љубав као склоност, страсна жеља или жудња, у почетку акт воље, у ширем смислу ове речи, и што љубав увек стоји у тесној вези са самим животом и активношћу наше душе, — поједини психолози и филозофи схватају љубав „као једну живу, на један психолошки иманентан

¹ Д-р Борислав Лоренц, Психологија. Београд 1926, стр. 721—722.

² Ibid., стр. 266. Види уопште све стр. 266—274.

начин, непосредно вољи човечјој дану психичку силу“.¹ И они донекле имају права. Јер љубав, као и друге страсти („свака страст — каже Д-р Б. Лоренц — претпоставља у извесном најширем смислу љубав, одн. наклоност, тежњу, жељу“), није само осећање и емоција. Она је последица афективних диспозиција, склоности и нагона. Ако би љубав била само осећање, емоција, онда уколико би љубав била интензивнија, утолико би требало (као емоција), краће време да траје, како се чини, услед умора, одн. потребе одмора и обнове унутрашње нервне или управо психофизичке енергије. Душа, најзад, као што је познато, лако престаје бити осетљива за оно што је прво имало дражи за њу. Али баш трајање љубави најбоље показује да она није само емоција и да код ње треба говорити о трајању, сложености и дубини пре него о јачини. Љубав што изгуби у интензитету може надокнадити у дубини, одн. трајању. Страсти уопште нису, као што многи мисле, само компликованији и трајнији афекти, тако да се у ствари једва само по већем интензитету, ако не и по трајању могу разликовати од афективних стања и расположења. Многе слабе страсти јасно показују да су управо навике, више него емоције, те их зато промене навика лако угушују. Страсти су израз природе, темперамента и карактера човековог, те се зато код страсних људи у ствари и не мења толико сама страст, колико предмет страсти. Сам предмет страсти може постепено постајати све више непријатан и тако страст може ишчезнути или чак прећи у супротну страст. Тако и љубав може прећи у мржњу и под утицајем познатих, али врло честих непријатности, које су се такоређи сабирале и стварале супротно расположење. Као и нагони, на којима се заснивају, стра-

¹ Код схоластичких филозофа осећања су сматрана или само као нека врста, као извесни облици вољних процеса или су свођена на савнање, одн. претстављање. Осећања по њима, дакле, нису одвојени, нарочити душевни појави поред воље (хтења) и савнања одн. мишљења. Осећања су већином облици нагона и прохтева, одн. једна страна воље или реакције воље, „пожудне ноћи“ (*vis appetitiva*). И многим новијим филозофима (волунтаристима) осећања, као и акти воље или хтења, делимични су појави истог, наиме, вољног процеса. Тако напр. V. Catherin сматра љубав за „основну тежњу воље, која (тежња) лежи у основи свих њених (вољних) делатности“ (Види његову *Moralphilosophie*.⁶ I Bb., стр. 68).

сти су у неку руку у средини између осећања и воље. Страсти нису само трајне афективне диспозиције или расположења него и нешто више, наиме, активне тежње или жудње ка одређеним циљевима. Страсти су управо интензивна и трајна тежња ка једном одређеном објекту. То је извештан сталан, навикнут, одређен правац осећања и тежења (воље). Праве страсти су у ствари увек активне, нераздвојне од акције, од воље. Права, активна страст у почетку је акт воље, али затим убрзо постаје навиком, у којој се задовољење страсти тражи аутоматски, готово несвесно. Из свега овога излази да су страсти управо и акти воље, не само осећања. Све ово овде казано за страсти уопште важи и за љубав као страст, и зато је љубав — као што рекосмо да неки мисле и тврде — не само осећање него и једна жива, на један психолошки иманентан начин, вољи човека дана психичка сила. По трећима, нарочито француским психолозима, страсти треба одвајати од емоција и афеката. Тако нпр. Рибо разликује страсти као „продужене и интелектуализоване емоције“.¹ У страсти су врло важни, поред емоционалних, и интелектуални елементи, много важнији него код обичних емоција и афеката. Ти интелектуални процеси постају, услед понављања, сталним предметом страсти и циљем жеља, воље. „Зато можемо — каже Д-р Б. Лоренц — (с Рибоом) рећи да у свакој страсти има једна централна, стална идеја („фикс-идеја), управо један идеал (као што је нпр. љубљена личност у љубави, слава, вера, отаџбина, новац и др.). Овај претмет или циљ страсти постаје централна идеја, око које настаје „кристалисање“ (како је то Стендал звао), тј. груписање свих осталих духовних процеса. Као и афекти, страсти истискују из свести све садржаје који нису у вези с предметом страсти, али, много више него афекти, доводе у свест све што томе предмету може служити (претставе, мисли, судови о вредности). Разум обично служи страсти и проналази лако оно што је по њу повољно, као што је и слеп за све оно што јој је противно, У афекту је свест, одн. разум уопште сужен, док је у страсти разум ограничен углавном само за оно што је дотичној страсти противно“.² Код страсти разум стално мисли на оно што је

¹ Види Д-р Б. Лоренц, *op. cit.*, стр. 266.

² *ibid.*, стр. 266—267.

по њу повољно и измишља разна средства и начине да ту страст задовољи. Људе обузете извесном страшћу није могућно лако разумети, као на лудакe, зато што они своју сталну, централну идеју, чију вредност само они осећају или емоционално интуитивно сазнају, имају стално у свести, сва је њихова свест њоме испуњена и они умеју да је бранс свима могућим аргументима, средствима и начинима, које неуморно измишљају. И тако, иако су страсти, као што смо напред казали, последица афективних диспозиција, склоности и нагона, иако су емоционални елементи у страстима, разуме се, најважнији, иако осећања, афекти, разне тежње и потребе изазивају интелектуалне процесе, фантазију и мишљење, много пре него обратно, — ипак о емоционалним и волиционалним елементима страсти морају од почетка бити нераздвојно дати и извесни интелектуални елементи. Све ово овде казано о вези интелектуалних елемената са страстима и о присуству њиховом у страстима, као саставним деловима страсти, важи и за љубав. Љубав је све дубља и трајнија што је виша и компликованија. Она је све трајнија, оди све дубља што већи део душе такорећи обузме, што се на више претстава прошири, са што више мисли веже. Она је све дубља, све финија, што је компликованија њена интелектуална подлога. Компликовање љубави, њено профињавање, тако рећи удаљавање од тела, често је израз њених све компликованијих интелектуалних повода. Осећања могу бити, такорећи, продужена у мислима. Што су богатије претставе и мисли, то су и осећања компликованија, трајнија, дубља, финија, такорећи, интелектуалнија. Зато се с правом може говорити о интелектуалној љубави и зато може стварно и постојати интелектуална љубав.

Љубав се, као и друге страсти, обично развија постепено и неприметно, тако да често постаје јасном тек онда кад је већ интезивна, те се чини као да је наједном постала. Међутим, по некад се може развијати веома брзо код људи предиспонованих, наклоњених љубави, код људи тако названих „лако заљубљиви“, и ту је најмањи повод довољан да развије љубавну страст, која такорећи већ унутрашње постоји као једна склоност, као извешан неодређен, урођен нагон. Ово се даје разумети из оне психолошке чињенице код људи, да један утисак или један доживљај, који код

једне индивидуе једва оставља трага у души, код других може бити тешко искушење и повод да се у њима развије она страст за коју су они физиолошки и психички предиспоновани, наклоњени.

Љубав је крајње разнолика у својим пројављивањима разноликост пројављивања љубави могућна је само зато што љубав као стање душе заузима централни положај у души, влада над свом њеном садржином, тесно срашћује са свим оним што јој се не противи, и управља сву душевну делатност на један одређен циљ. Према различитим природним индивидуалним склоностима и расположењима, према различитим темпераментима и карактерима људи, различна је и љубав код разних људи. Љубав, тек што настане, улази у најтешњи одношај са целокупном садржином наше душе и показује свој утицај на сав живот осећања, воље и разума, на сву свест човека и пошто је садржина душевног живота код сваког човека нешто особено, његово лично, што припада само њему лично, то и љубав, сливајући се тесно сличном духовном садржином свакога оделитог човека који љубав има, који воли (љуби), код свакога налази свој индивидуални вид, своју индивидуалну обојеност. Зато се љубав увек одликује индивидуалним карактером. По социолошкој пак теорији љубав, као и друге страсти, зависи у својим разним облицима у многоме и од социјалних узрока: социјалне средине, од обичаја у друштву коме појединци припадају, од моде и др., као и од религиозних осећања и идеја тако да је она често више изриз тих социјалних утицаја и религиозних осећања и идеја него стварних унутрашњих склоности, нагона, тежњи и жеља. Свакој епоси својствен је извештај одређен тип љубави. Љубав коју описују натуралистички настројени писци данашњег времена, силно се разликује од љубави доба романтизма или од љубави које друге епохе. Али безобзира на то социјално условљење и индивидуално различне облике љубави, права љубав је увек један веома компликован, трајан и моћан психички процес, који цео душевни живот упућује у једном правцу, ка једном циљу и ка једном предмету, објекту.

Ово и овакво је у главном схватање љубави као психичке појаве и ово су укратко и колико сматрамо да нам је потребно изнесени, одговори психолога на у почетку

остављено питање: шта је љубав? Схватања љубави уопште и одговори на напред постављено питање од стране етичара уопште, као и религиозних етичара посебице, затим о схватању хришћанске љубави у о одговорима на постављену тему о хришћанској љубави од стране хришћанских религиозних етичара, говорићемо даље. Овде и за сада, као резултат из свега до сада изложенога можемо рећи само то, да ма шта се одговарало и ма шта да се одговори на питање: шта је љубав? ипак ће сваки одговор на ово питање дати бескрајно мање од онога што би требало рећи па да се схвати шта је љубав уопште и човечја, људска љубав посебице. Љубав је нешто најкомпликованије, најдубље и у исто време најузвишеније, најјаче и најобилније, по изгледу и на први поглед најобичније, најпростије и најјасније, али у исто време и најтајанственије, те и најтеже за схватање човека; она се такорећи и не може схватити и речима описати и изразити, него се само може проживети и искусити. Зато на питање: шта је љубав? не може нико дати прецизан, потпуно јасан, тачан и потпуно задовољавајући одговор. Али, ако се љубав не може потпуно схватити и речима прецизно, сасвим јасно, тачно и потпуно задовољавајући изразити и описати, то се ипак о њој може размишљати научно расправљати, уопште говорити, писати и певати, као што су доиста размишљали, расправљали и писали најбољи умови и најславнији књижевници, о њој говорили најсјајнији, најбољи и најречитији беседници, о њој певали и њу славили и величали песници свих векова од најмањих до највећих и њу описивали романсијери свих временских периода, епоха, и свих народа свих делова и крајева земље, све до данашњег дана. Љубав је стара, али уједно с тим и увек, вечно нова историја. И сва нова литература образованих народа окреће се у круг око ове теме. Кад би љубав била проста, несложена, некомпљикована психичка појава или једноставна психофизичка предиспозиција, склоност, онда би приказивање њено било исцрпљено двама или трима романима. Напротив, љубав представља собом такав опширан предмет за изучавање и описивање, да романсијери немају никакав основ и разлог да се боје да ће престати и изчезнути интерес читалаца за њу. И стварно, кад сравнимо разне писце, показује се да се љубав код сваког од њих представља, излаже и описује

различно, на особити начин, јер сваки од њих запажа и истиче код љубави такве црте и оне одлике које други не запажају. За нас је овде главно то, да је љубав као склоност, тежња, нагон, осећање и страст освојила цео дух човечји и тако постала интензивном, трајном и дубоком потребом природе човека. Љубав је дубоко-природна човеку. Већ сам индивидуални карактер љубави показује да љубав захвата, обухвата и прожима собом сав душевни живот човека и зато се јавља као нешто најважније у животу човека у опште, а нарочито у његовој моралној и религиозној делатности, у моралу и религији човека како појединца тако и целокупног људског друштва, свега рода људског.

Али се љубав даје осетити и приметити, опазити и сазнати не само у човеку, код људи, него и у целокупној природи, у свој васељени. у целокупном космосу. У целокупној природи не влада само Дарвинов закон „борбе за опстанак“, већ све дише љубављу, свуда се опажа пројављивање љубави као основног начела бића и живота у свету. Сва физичка природа, каже руски професор — етичар Стелецки,¹ објављује несвесно љубав која у њој влада. Све је ово увидео и дубоко прозreo још много раније црквени отац св. Василије Велики² и у своме знамени- том „Шестодневу“ пише: „Цео свет, који се састоји из разнородних делова, Бог је свезао једним нераскидним (неразорљивим и нераспадљивим) савезом љубави у јединствено општење и у једну хармонију; јер делови, по положају своје веома удаљени једни од других, показују се као сједињени посредством симпатије“. Љубав је у истини реални, позитивни принцип стварности и бивања у свету, она је општи и заједнички основ света, жива стваралачка сила живота, владарка и ујединитељка свега што, иначе раздвојено, постоји, свеобухватна, универзална и апсолутна, те су у праву филозофи метафизичари што су је помоћу мишљења или интелектуалне интуиције као такву сазнавали и оправдана је песничка визија, коју су они, као што смо у почетку изнели

¹ Проф. Н. Стелецкій, Опытъ Нравственнаго православнаго богословія. Томъ первый. Харьковъ 1914. стр. 306. Види и све стр. 301—332.

² Василије Велики, *Homilia II en Hexaemeron* 2. Mign, gr. S. t. 29 col. 33 A.

о љубави имали. По својој суштини свагда иста, љубав ипак мора да добија своје нарочите изразе или форме у разним облицима света и живота, мењајући се по форми и изразу према природним својствима и особинама оних облика света и живота у којима се она налази и влада. Тако, љубав у неорганском свету налазимо у виду хармоније и равнотеже, узајамног привлачења или гравитације једног к другоме, у виду кохезије и адхезије, спајања, у тзв. „хемиском сродству“ итд. Даље, у свету органском (код биљака и животиња) видимо још више више очитовање овог истог начела — љубави. У области овог света и живота љубав значи тражење и привлачење ради оплођивања (код биљака) и сексуални нагон (код животиња), телесну страст и чежњу за сједињењем двају тела разнога пола у једно тело (код животиња и природна, плотска, телесна љубав код људи). Али оно што се у свету неразумних и морално неслободних бића показује, очитује нагонски и инстинктивно, то се у људском роду, код људи као свесно-разумних и морално-слободних бића, пречишћује и узвишује у свесно-слободну тежњу — да се воли, тј. да се два бића потпуно телесно и духовно, нарочито духовно, слију у једно. Иако човеку није туђа ни телесна љубав, ипак је јасно, да специфично човекова, људска љубав може бити само она која стоји у вези са оним специфичним особинама човечјег живота које га чине човечјим и различитим, битно и специфично различитим, од свих других облика живота (биљака и животиња). Човек је психофизичко биће. Специфично душевни живот човека одликује се тиме и састоји се у томе што он има не само свест него и самосвест. Човек не само да има разум, осећање и вољу него се из њих развијају и ум, укус и савест његова. Али поред душевнога живота човек има још и духовни или религиозни живот. Специфично образовани и изграђени, уређени душевни живот и духовни живот управо чине живот човечји човечјим. Човек је тиме човек што је не само свесно него и самосвесно, разумно и слободно биће, не само индивидуа него и личност, етичко, морално и религиозно. управо религиозно-морално биће. Човек управо само тиме што је морално и религиозно биће и разликује се у главном од осталих живих бића у овоме свету. Он је само тиме оно што је — тј. човек. И специфично човечја љубав јесте

управо душевна и духовна љубав његова, која опет мора да значи нужну и његову социјалну љубав, јер се душевни и духовни живот човечји развија и долази до свога правога израза у човеку тек у његовом социјалном животу. Морална љубав, која преимућствено карактерише човека као човека, називана је код старих Грка *ἀγάπη* за разлику од љубави инстинктивне и љубави плотске, телесне, познате код њих под именом *ἔρως*. Љубав, која је дубоко — природна човеку мора да обузима и прожима целокупног човека и сав његов телесни, душевни, социјални и духовни живот. Стога се код човека може говорити — као што рекосмо — о телесној, душевној, социјалној (моралној) и духовној (религиозној) љубави његовој.

Телесна љубав човека, која се налази и код животиња омогућује и остварује егзистенцију нових тела, нових људских бића, затим омогућује опстанак заједничког спољашњег живота друштва људскога у његовом првом, инстинктивно-социјалном стадијуму. Овде се углавном ствар тиче сексуалне љубави. Али ту постоји и инстинктивна, непосредна привлачност сличних индивидуа и доста велику улогу у телесној љубави игра додир. Зато се „по Бену љубав увек своди на додир, који се сматра као њен најважнији чинилац.“¹ Телесна љубав због свога нагонског карактера и због свога неодољивог дејства у телу човековом, као нужна и неизбежна под утицајем неодољивог природног нагона, нема етичког значаја ни у смислу позитивнога етичкога егоизма, а још мање у смислу алтруизма, те ову љубав као чисто-телесну боље је и не сматрати као љубав човечју, специфично људску, већ је пре треба називати природном потребом и прохтевом, захтевом тела, који захтев као такав сам по себи не значи ни добро ни зло, све докле год не буде разумом и вољом, моралном активношћу воље регулисан, чиме постаје добро, или док он не зароби разум и вољу човекову и њима не завлада потпуно, чиме постаје зло. Са чисто телесном љубављу може се сложити најгора

¹ Д-р Б. Лоренц, *op. cit.*, стр. 271. „У колико нам је познато каже руски професор етичар Иван Попов-Бен (Alex. Bain. *Les émotion et la volonté*, Paris, 1885 p. 122) је први обратио пажњу на ону улогу коју игра у љубави осећање додира“ (Види детаљније о томе и наведе не примере код Ив. Попова, *op. cit.*, стр. 448—450).

и у највећој мери саможива себичност онога који воли само тело, телесно: он може у телу другог видети само средство за задовољавање својих обичних, једноставно телесних протева и може га хтети само као таквог, док је оно у стању да то буде, а не хтети га чим оно није то у стању.

Права човечија љубав има свој почетак у области човековога душевнога живота. У области овога живота љубав човека пројављује се у виду асоцијација и синтеза сродних садржаја тог живота, као тенденција и тежња за хармоничним јединством свих способности, особина и моћи човекове душе, затим за хармоничним дејством телесних и душевних сила у човеку с подчињавањем тела духу, напослетку, као тенденција и тежња за хармоничним јединством две или више душа, за јединством свега личног душевног живота појединца са душевним животом других личности с којима он живи.¹ Да би се сада од оне урођене тежње, склоности, од оног нарочитог осећања, емоције, коју су истина психички основ и корен човекове душевне, социјалне (моралне) и духовне (религиозне) љубави, али су само половина те љубави и још ту није цела љубав, могла развити љубав у правом смислу те речи, са свима њеним позитивним садржајима, потребно је осим субјекта, чија је тежња, склоност осећање, емоција, још и објект њен, тј. потребна је осим тежње, осећања и емоције радне, активне личности бар још једна друга личност, с којом она прва тежи да оствари хармонично јединство. Затим је потребно да тежњи прве личности дође, изиђе у сусрет тежња друге личности, тако да свака од њих постане објектом оне друге. И што је интензивнија ова тежња са обе стране, утолико је њихов додир потпунији, њихово спајање јаче, сједињење и јединство дубље, хармонија богатија, и љубав тек што се родила, тек што је настала, постаје одмах способном за даљи живот, за трајање и за развијање до краја успешно и преизобилно. Овде се љубав излива преко граница личности која је има и не само обузима целокупну душу: разум, осећање, вољу, ум и укус оне личности чија је него и прелазећи преко граница

¹ „Човек — каже Цицерон — и самог себе воли (љуби) и тражи другог, с чијом душом он тежи да се сједини тако тесно да би из две начинио једну.“ (Cicero, De amicitia, c, XI).

те личности¹, шири светлост, нуди добра, зове у исти мах и одазива се истој таквој љубави друге личности. Тада настаје између те две личности потпуно сједињење и јединство у мислима, осећањима и вољи. Овим пак љубав из области чисто личног душевног живота човековог прелази, прелива се у област социјалног живота његовог, а тако и у област духовног (религиозног) живота човековог. У области социјалног живота човековог љубав значи прво нагон за (спољашњом) заједницом и полет јединству (националном, општечовечанском итд), затим значи тежњу за хармоничним душевним и духовним јединством између две или више личности. Ова је тежња урођена човеку као социјалном бићу и она значи не само спољашњу заједницу две или више личности него и тежњу за потпуним хармоничним јединством душа тих личности, значи јединство разума, осећања, воље, ума, укуса, савести, вере и наде једне личности са свима овим својствима и особинама друге личности.

Љубав има ту нарочиту особину, да човек, проникнут и обузет њом, осећа извесну унутрашњу, најтежњу и присну, интимну свезу с предметом своје љубави, изједначајући потпуно сасвим себе с њим до таквог степена да сама индивидуалност његова такорећи губи своју самосталност, и две личности постају једно цело.

У области чисто духовног, религиозног живота човековог љубав значи тежњу, занос и чежњу за сједињењем и свесним, стварним јединством са унутрашњим, реалним и каузалним принципом свега видљивог и невидљивог, свега што постоји и што се збива у овом свету, у космосу, свега света и живота, са Богом и са свим оним што је Божје.

Из свега до сада изложеног може се констатовати чињеница, да је човеку дубоко-природна како телесна, тако и душевна социјална и духовна, морална и религиозна љубав. Љубав је најузвишеније и најблагородније пројављи-

¹ По изражавању Хартмана љубав је „тежња к сједињењу (јединству), одрицање егоизма посредством проширавања сопствене личности преко предела (граница) Ја.“ У љубави наше Ја излази из своје усамљености и закључености у себи самом и као да прима у себе још Ја вољеног (љубљеног) човека и на тај се начин самољубље претвара, прелази у љубав према другоме. (Види Ed. v. Hartmann Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins. Berlin. 1849 S. 268).

вање духа, душе човека. Сваки зна да код људи љубав служи као душа или основ истинито-човечјег живота, као истинита, права и једина основа личног живота и делатности сваког човека појединца, затим као основа породице, људског друштва, државе и, напослетку, цркве као најузвишенијег савеза и заједнице људи, предозначених за вечно блажени живот у царству Божјем; без ње људско друштво не може постојати, живети и напредовати. Љубав подржава и јача тежњу к истини и знању; без љубави к истини немогућно је стећи знање: само љубитељима истине и претставницима знања који се с љубављу труде да истину постигну — генијима човечанства — испадала су за руком величанствена открића у тој области. Само пак по себи се разуме, да је љубав начело, почетак и основ, могућност и нашег сазнања о Богу, богопознања; само они који воле (љубе), који имају љубави могу да познају Бога, јер „је Бог љубав“ (I Јов. 4, 16). „Љубав је од Бога, и сваки који љуби, од Бога је рођен и познаје Бога. А који не љуби, ни је познао Бога, јер је Бог љубав“ (ст. 7—8). Али се љубав јавља и као главна побуда и залога успеха у свакој практичној делатности човека, јер би без љубави човек био равнодушан према свему. Напослетку, љубав је залога, основ и личне среће. Лично добро без љубави веома често доводи човека до разочарења, слом и разочарење у љубави може човека, који иначе живи у сваком изобиљу, раскоши и сјају, да доведе чак и до самоубиства, јер човеково срце потребује да његово осећање среће деле и блиска му бића. Први човек у рају користио се свима добрима и благодетима живота. Али поред и код свих тих радости срца и уживања рајскога блаженства живот његов показао се непотпуним, јер се међу потчињеним му стварима и живим бићима није нашло ниједно биће с којим би он могао да подели радост и слат блаженства. Показало се „да није добро да је човек сам“ (I Мојс. 2, 18), и Бог му је створио, саздао жену — помоћницу, човечицу, која му је одговарала и приличила за друга. И срећа живота првог брачног пара људи била је потпуна. Човек воли зато што је свака човечја личност до таквог степена свезана с другим личностима и с централном личношћу Божјом, да је постизање потпуног и целокупног савршенства, среће и блаженства, као и раскривање и развијање, објављивање,

показивање и изражавање своје сопствене личности могућно само уз посредовање и узајамно дејство, садејство с другим личностима. „Шта је љубав?“ пита архиеп. Амвосије¹ (Кључарев) и одговара: „Она је способност духа да себи присвоји друго биће и да себе преда њему, када оно хармонира с његовом природом и допуњује његов живот. Тако се дух наш сједињује с Богом и у њему налази своје блаженство, тако се човек везама љубави сједињује с човеком, и у тој вези налази своју срећу, или попуњавање и проширавање свога живота“. А по дефиницији руског професора — етичара Ив. Попова² „суштина љубави састоји се у унутрашњем (присном и интимном) сједињавању оног који воли (љуби) и вољенога (љубљенога), у тежњи оног који воли (љуби) да се слије с предметом своје љубави у јединству мисли, осећања и хтења (воље)“. „Љубав се, по истом аутору, пројављује у тежњи ка што је год могућно потпунијем духовно-телесном јединству. Ово јединство сазнају они који се воле (љубе) као неко мистичко сливање двају бића при одржавању (очувању) њихове личности“. Сви унутрашњи квалитети, својства и особине, душе двају бића која се воле (љубе) сједињују се и од свих сједињења најважније је, дакле, јединство мисли (ума), осећања (укуса), воље, савести, вере и наде, и тада је реализовано јединство двеју личности у једну, а љубав се јавља у њима као жива и животворна сила. У основи љубави, на тај начин, лежи разликовање својих и туђих индивидуалних особености и отуда поникла, настала тежња за допуњавањем једнога помоћу другог, али да ово разликовање не треба да долази до супротности, већ напротив да треба да има у својој основи извесне битне сличности и опште заједничке сродњавајуће или сједињавајуће тачке. Онај који воли и вољени (љубљени) као да чине једно и јединствено цело. Живот једнога као да се претапа, слива и прелива, прелази у живот другог, проживљује се од стране другог. „Душа Јонатанова приону за душу Давидову, и Јонатан га запази (заволе) као своју душу“ (I Самуилова 18, 1). Срећа, радост и несрећа, жалост вољене (љубљене) личности, постаје радосту и срећом, одн. жалосту и несрећом и онога који ту личност, то биће воли

¹ Проповјди. Москва, 1883 г., стр. 285.

² Ив. Поповъ, *op. cit.* стр. 454.

(љуби). „Ко је слаб, а ја да нисам (с њиме) слаб?“ пита ап. Павле (II Кор. 11, 29). Зато М. А. Аљесницки¹ (Олесницкиј) дефинише љубав као потпуно предавање себе, своје личности у другу личност и једновремено „примање“ (присвајање, сливање и сједињавање) друге личности у своју. Разуме се, ово бива онда и нарочито у оном случају када наша љубав сусреће, налази пуну узајамност. И ако су те две личности које узајамно воле (љубе) потпуно духовно слободне, онда се љубав код њих умножава и потенцира тако да прелази у занос, усхићење, готово блаженство. Ту свака од тих личности које се узајамно воле признаје другу за објективну вредност, за вредност у толикој мери објективно драгоцену да жели, да хоће њену егзистенцију, да она постоји са свима њеним позитивним својствима и особинама у истој и толикој мери у којој хоће своју сопствену егзистенцију, себе самог и своје постојање. Свака од њих тада воли другу личност као себе саму, у случају потребе чак и више од себе саме, долази у љубавном заносу до самозаборава, до потпуне покорности, до служења тој другој личност до краја, па и до жртвовања себе за њу. Изједначававајући потпуно бића која се воле у мислима и осећањима, љубав их изједначаје и у погледу њихове воље. Љубав је нераздвојна од жртве или, тачније речено, љубав толико тесно свезује међу собом два бића, да отказ једног од њих од својих личних интереса у корист другога чак се не сазнаје од тог бића у својству жртве. Код искрене љубави интереси једнога лица толико су блиски другом лицу, да отказ једног лица од његових сопствених интереса, погодности или задовољства у корист другога љубљенога лица сазнаје се од тог лица као његова лична ствар, као претпостављање једне од његових тежњи и жеља другој која је од мање вредности. Као природна последица тога код свеза заснованих на љубави јавља се потпуно ишчезавање разликовања између мога и твога и сопственост од личне претвара се у општу, заједничку. Али љубав може да буде чак и без узајамности; тада она по изражавању ап. Павла, „дуго трпи“ (I Кор. 13, 4) и а д а ј у ћ и се да ће је на крају крајева схватити, разумети и оценити како треба и одговорити јој такође љубављу (I Кор. 13, 7).

¹ М. А. Олесницкиј, Изъ системы христіанскаго нравоученія. Кіевъ 1896 г., стр. 72.

Љубав доде описивана је дубоко-природна човеку и могућна је међу људима због њихове заједничке природе, њиховог заједничког порекла по крви и бићу, она се оснива може се рећи, на супружанској и породичној љубави, пошто је све човечанство једна породица у најширем смислу ове речи. Али хришћанска љубав као суштина хришћанске вере и морала, као главио руководно начело моралног живота и рада, као главни практични принцип хришћанског морала и као, по хришћанском учењу, основ и суштина хришћанске религије, посматране и са објективне и са субјективне стране њене, једном речи, љубав као суштина хришћанства није само дубоко-природна човеку него је у исто време и богооткривена и нова.

У религији и помоћу чистог и правог религиознога, духовнога живота човек сазнаје објективну егзистенцију апсолутне реалности реалнога и каузалнога принципа и узрочника света и живота, долази у свесни и реални додир са самом суштином света, долази у непосредни свесни и реални додир, заједницу и сједињење с Богом. Помоћу праве и истините религије, у стварном и чисто религиозном, духовном животу побожна личност проживљује у себи Апсолутно, Бога, као објективну и неотклониву чињеницу. Помоћу хришћанске религије као правом и истинитом узајамном, стварном и одређеном, свесном и слободном, живом и сталном одношају, вези, заједници и сједињењу између човека (одн. човечанства) с једне стране и личног Бога, творца и сведржитеља свега видљивог и невидљивог, свега света и живота, с друге стране, човек не само сазнаје правог и истинитог Бога него сазнаје тог Бога и као живу и свемоћну, али у исто време апсолутно добру и благу, свету силу, која човека објасјава божанском светлошћу и божанском топлином загрева његову душу, просветљује разум, јача вољу до максимума, оплемењује срце и испуњава целокупну душу човечју неописаним, божанским блаженством. Просветљена и окрепљена непосредним, свесним и слободним, својевољним додиром и сједињењем с Богом, целокупна свест и сва душа човека хришћанина развија једну нову активност разума (ума), осећања (укуса), воље и савести, а што је најглавније, такве љубави према Богу, ближњега и себи каква пре хришћанства и до хришћанства није била позната човеку, одн. човечанству.

Има разних и различитих религија, али тек у најсавршенијој, апсолутној, духовно-личној религији хришћанској, кроз хришћанску религију и помоћу ње, човек је проживео у себи суштину Бога и сазнао да је Бог по својој суштини и своме односу и дејству према свету и животу уопште, а нарочито у односу према човеку и његову животу, апсолутна, свеобухватна, света и праведна — љубав. „Бог је љубав, и који стоји у љубави, у Богу стоји и Бог у њему стоји“ (I Јов. 4, 14). Хришћанство као религија почиње од Бога а не од човека, има свој почетак у Богу а не у човеку, те зато хришћанско учење о љубави почиње не од љубави човека и у човеку, већ од Божје љубави, од Бога као љубави и од Божје љубави према свету и човеку, јер „је љубав од Бога, и сваки који има љубави од Бога је рођен, и познаје Бога. А који нема љубави не позна Бога, јер је Бог љубав“ (I Јов. 4, 7—8). Хришћанство, прво, поставља љубав човека у зависности од Бога који је љубав и од Божје љубави према свету и човеку, друго љубав човека према себи самом и према ближњима у зависност од љубави човека према Богу. Хришћанска религија учи, да се у једном и једином по бићу Богу разликују три лица: Бог Отац, Бог син и Бог Св. Дух и да се унутрашњи живот Божанства и битна веза лица Св. Тројице састоји у узајамном њиховом општењу у бићу које је љубав, дакле, у општењу љубави међу овим трима Лицима. Тајна Божанског живота у Св. Тројици је тајна Божје љубави. „Ти си видео Св. Тројицу, ако си видио (осетио, сазнао) љубав“ — пише бл. Августин. Отац бескрајном љубављу рађа Сина свога, „љуби Сина, и све је дао у његове руке“ (Јов. 3,35). Зато „ко верује у Сина има живот вечни, а ако се противи Сину, неће видети живота, него гњев Божји остаје на њему“ (ст. 36). „Отац воли Сина и показује му све што Сам чини“ (Јов. 5,20 сравни 10, 17; 15, 9—10). Син љуби Оца и „чини онако како му је заповедио Отац“ (Јов. 14, 31) и Отац га није оставио сама, „јер свагда чини што је Њему (Оцу) угодно“ (Јов. 8,29). Дух свети, Утешитељ, излази из Оца, из бића Очевог, из љубави Очевог, почива на Сину (Исај. 11,2) и „испитује дубине Божје“ (I Кор. 2,10).— Ето неисцрпног извора вечно блаженог живота Божјег и идеала на који човек треба да се угледа у својој љубави.

према Богу, својим ближњима, свима људима и себи самом. Јединство лица Св. Тројице по бићу и у љубави, битно општење њихово у љубави објављује и показује људима како је висок и узвишен идеал разумнога и блаженога живота коме су дужни и они да теже. Јер идеал хришћанске љубави је потпуно јединство душа (у мислима, осећању, вољи и савести) људи међу собом и с Богом по примеру јединства бића и љубави Оца са Сином (Јов. 17, 21) и Св. Духом. За све своје следбенике сам Исус Христос молио се једном Оцу своје небесне говорећи: „Оче,... да сви буду једно — као што си Ти, Оче, у Мени и Ја у Теби, да и они буду у Нама,... да буду једно, као што смо Ми једно, Ја у њима и Ти у Мени, да буду сасвим једно“ (Јов. 17, 21—23). Значај јединства бића и љубави лица Св. Тројице као узора најтешњег моралног јединства у љубави међу члановима цркве, не једном истицали су и објаснили св. оци у њиховој борби с размирицама, раздорима и подвајањима која је у живот цркве уносило самољубље грешне човечје природе. Поводом наведених речи Јеванђеља св. Киријана каже: „Велика је благост и љубав Господа у уређењу нашег спасења! Не задовољавајући се тиме што нас је искупио својом крвљу, Он се још и молио за нас! А кад се молио, видите, какву је жељу имао: да и ми живимо у оном самом јединству, у каквом су Отац и Син. Отуда је могућно разумети, како греше они који разоравају и упропашћују јединство и мир, уништавају оно о чему се молио Господ, који је желео да његов народ буде спасен живећи у миру, пошто је Он знао да непријатељство мржња неће ући у царство Божје.“¹ „Љубав Божја — каже преп. Јован Касијан — којом је он нас први заволео прелази у расположење и нашега срца по испуњењу те молитве Господње, која, као што смо уверени, никада не може остати узалудна (бескорисна). То ће бити онда када свака љубав, свака жеља, свако упражњавање, свако старање, свака помисао наша, све што видимо, што говоримо, чему се надамо, буде Бог и оно јединство које сада постоји код Оца са Сином, и код Сина са Оцем, пређе и у наша осећања и разум, тј. да бисмо се, као што је Он љубио нас искреном,

¹ Киријан, Liber de oratione Dominica, XXX — Migne, lat. ser. t. 4, col. 557 A B.

чистом и неразорљивом љубављу, тако и ми прилепили уза њега свагдашњом и нераздељивом љубављу.¹

И тако, по учењу хришћанске религије, Бог је по својој суштини љубав, и јединство и општење лица Св. Тројице бива и састоји се у љубави. Али не само то него шта више хришћанска религија учи и да је Бог ту своју љубав реализовао и изван свога бића, у бићу коначном и ограниченом, у целокупном космосу, у свима стварима и бићима васељене, а углавном и у највишем степену, после анђела, у самом човеку. Бог је створио свет и све што овај свет испуњава, али не ради попуњавања свога сопственог бића и живота, пошто је Он сам у себи савршен и потпуно свим задовољан (Дел. ап: 17, 24—25), већ једино из своје љубави и по својој доброти. Он је позвао из небића и биће сва суштства света, да би и она на себи и у себи осетила и искусила безграничну и неизмерну љубав Божју и блаженство живота у Богу; даровао им је тај живот као више, највише благо (добро), и чува га по својој сопственој вољи и доброти. По хришћанском учењу крајњи циљ, најглавнија и најважнија сврха, позив и назначење човека је, као и свих осталих створова Божјих, прослављање Бога и учешће човека у доброту, љубави и савршенству Божјем, заједница, сједињење човека с Богом и задобијање вечног блаженства у вечном животу човека с Богом и у Богу. Православна црква о томе учи овако: „Треба веровати, да је Бог будући предобар, иако сам у себи пресавршен и преславан, створио из ничега свет зато, да би и друга суштства, прослављајући Њега, учествовала у Његовој доброту“ (Правосл. испов. I, одговор на пит. 8) Св. писмо каже, да је Бог све себе ради створио и да све ради њега постоји: „Господ је створио све сам за себе“ (Прич. 16, 4) и „ради њега је све и кроз њега је све“ (Јевр. 2, 10). Али поред ове највише и последње сврхе, прослављања Творца, сва створења имају и подређену, од ове прве зависну, крајњу сврху — добро свега створенога, блаженство твари; јер, као што се из овог учења Православне цркве види, Бог је хтео да и његова створења сва, а нарочито човек, постану учасници његовог савршенства, премуд-

¹ Јован Касијан, Collatio X, De oratione, cap. VII, Migne, lat. ser. t. 49, col. 827 D — 828 A.

дрости, лепоте и доброте, учасници љубави његове. Вечни није могао хтети успешно и стварно своје прослављање као најглавнију и највишу сврху, као крајњи циљ свих својих створења а да тим својим створовима не чини добро. Објективно прослављање Бога састоји се у томе да створења својим савршенством, лепотом, добротом, љубављу и поретком, хармонијом међу њима, откривају и објављују величину и доброту, славу и љубав свога творца и неимара. И ова сврха може се постићи само тиме да створови стварно узимају удела у савршенству, лепоти, доброту и љубави свога творца. Бог није хтео добро својих створења само утолико уколико је оно било једно средство за његово сопствено прослављање. Не; добро створова, нарочито човека, било му је сврха. Тако је то захтевала његова бескрајна доброта и неизмерна и безгранична љубав. Управо баш зато што је Он бескрајно добар и милосрдан, што је оличење доброте и љубави хтео је Он својим створењима да додели или да им допусти да она узму удела у његовим добрима, у његовој доброту и љубави, разуме се, потчињавајући ову сврху своје сопственом прослављању као крајњој и највишој сврси, као вишем, односно највишем добру. И заиста у целокупној природи, код свих ствари и живих створова, код свих њих и међу свима њима огледа се, показује се јасно савршенство и премудрост, лепота, доброта и љубав Божја. Све ствари и сва жива бића у природи објављују несвесно, а човек и свесно и слободно, љубав која у њима и у овом видљивом свету влада.

Љубав Божја, по хришћанском учењу, влада у целокупној природи, огледа се и показује у свима и према свима створењима Божјим. Али љубав Божја у односу према човеку нарочито се открива и показује у томе што је Бог Отац, тако заволео људе да је послао у свет међу људе свога јединорођенога сина, Господа нашег Исуса Христа, ради спасења грешнога рода људског. „Тако је Бог заволео свет да је и Сина свога јединорођенога дао, да ниједан који верује у њега, не погине, него да има живот вечни“ (Јов. 3, 16; I Јов. 4, 9—10; Римљ. 8, 32; Еф. 2, 4 и даље; Титу 3, 4—6 и др.). Пре створења света Бог Отац изабрао нас је у Христу, да будемо свети и непорочни пред Њим у љубави (Еф. 1, 4). Љубав Христова према човечанству огледа се најбоље

и најјасније у томе што је он самог себе жртвовао за добро, искупљење и спасење рода људског, свега човечанства. Хришћанско учење о спасењу људи у Исусу Христу јесте од почетка до краја, у свима својим појединостима, детаљима, дивна проповед љубави, запечаћење живим примером самога Бочовека који је волео (љубио) људе до краја (Јов. 13, 1). Спаситељ је волео (љубио) нас више него себе, до потпуног самопожртвовања: Он, будући истинити Бог; ради нас грешних „узео је обличје слуге, постао је као и други људи“, сам будући безгрешан, ради нас грешних „понизио је себе и постао послушним до смрти, до смрти на крсту“ (Фил. 2, 7—8). Љубав Христова према човечанству, то је љубав Божја према човеку и да љубав треба да буде сада принципом, руководним начелом живота и рада свакога човека. Љубав је од Бога, и сваки који Бога и људе љуби „рођен је од Бога“, тј. постаје подобним и сродним Богу, јер „Његово семе стоји у њему“ (I Јов. 3, 9). Хришћанство прво проповеда, говори човеку о љубави Божјој, па онда захтева од човека љубав човека према Богу и љубав према ближњима. Оно почиње не с љубављу према ближњима, већ с љубављу Божјом и љубављу човека према Богу, у којој се закључује извор и љубав према ближњему. Стварно, љубав може само тада да постане вишим принципом живота, само у том случају да има за људе обавезни карактер и значај, када се и ако се она оваплоћује у безусловној личности Божанства. И метафизичка основа хришћанске љубави скрива се и састоји се у томе што „је сам Бог љубав“ (I Јов. 4, 8—16) и што „је Он прво љубио нас“ (стр. 19), па онда нас створио способнима и тиме обавезнима да и ми љубимо Њега, а кроз Њега и ради Њега и наше ближње, све људе као његова створења и децу Његову, створену по слици и прилици, по обличју Његовом. Христос нам је дао нову заповест о љубави и за ту нову заповест дао нам пример и углед у својој безграничној и неизмерној љубави према нама. „Нову вам заповест дајем: да љубите један другога, као што Ја вас љубих, да се и ви љубите међу међу собом“ (Јов. 13, 34 сравни 15, 12). Св. оци Цркве суштину нове заповести Христа о љубави, за разлику од заповести Ст. завета, налазе и указују баш у самопожртвовању. „Хри-

стос је — каже св. Јован Златоуст¹ — дао заповест нову по образцу своје љубави, зато је и додао: као што сам Ја вас љубио“.

Ако је, сада, Бог љубав и ако је једино по својој бескрајној доброту и неизмерној и безграничној љубави створио свет и даровао живот свему што живи и миће се, и тај живот и све по својој вољи и у својој љубави чува и одржава, онда су и људи дужни да имају љубави према Богу и да живе том истом љубављу из саме благодарности према Творцу, Промислитељу и Сведржитељу њиховог бића и живота као највеличанственијег дара љубави Божје. Почетак, принцип и узрок ограниченог бића је љубав Божја; отуда пак треба љубав да буде принципом и руководним начелом живота и рада свакога човека. Ако је, посебно, Бог заволео и воли људе тако да нас је спасао од греха и да сви, „ми у Њему живимо, мичемо се и јесмо“ и „Његов смо пород“ (Дел. ап. 17, 28), значи, нисмо т у њ и, страни један другоме, већ „деца“ Његова, синови једног Оца небесног, а кроз то и браћа међу собом, — то смо ми људи дужни да прво љубимо Бога свим срцем својим, свом душом својом, свом мисли својом и свом снагом својом (Мат. 22, 37. 38;). Ово је „прва и највећа заповест“ закона вере и морала у хришћанству. „А друга је као и ова: љуби ближњега свога као самога себе. О овим двома заповестима виси сав закон (вере и морала) и пророци“ (ст. 39 и 40). Ми смо дужни да служимо Богу и један другоме, да волимо (љубимо) Бога и ближње своје као браћу своју, чији је један и исти Отац небесни, који се стара о свима. Али ми можемо у истини да волимо ближње, само ако љубимо свога општег небесног Оца, Бога. „По томе видимо да љубимо децу Божју, кад Бога љубимо и држимо његове заповести“ (1 Јов. 5, 2). У љубави према Богу лежи извор и љубави према ближњима.² Ако љубимо Творца, онда ћемо љубити и створење, оно што је Он створио и што Он одржава.

¹ Migne, ser. gr. t. LXX, col. 394.

² Љубав према Богу и љубав према ближњима условљавају једна другу. О овоме су често писали свети оци и учитељи цркве, Наведена места из светотачке литературе читалац може наћи у мојој књизи „Морални закон. Књига 1 Природни морални закон“. Београд, 1938 год. стр. 514—522.

„Који год љуби родитеља (Бога), љуби и дете његово“ (Јов. 5, 1). Од извршења ових двеју заповести: о љубави према Богу и љубави према ближњима зависи сав религиозно-морални живот човеков и сврха тог живота — прослављање Бога и заједница и сједињење наше с Богом, вечно блаженство наше у вечном животу нашем с Богом и у Богу. И ако ове заповести о љубави не извршимо, ништа нам друго неће помоћи да постигнемо свој циљ и своје назначење, чак ни онда ако бисмо говорили анђелским језиком и предали тело своје да се сажеше (I Кор. гл. 13). Љубав према Богу је, по себи се разуме, битно условљена познањем Бога као бескрајно савршеног и доброг, као оличења љубави и добротe, затим вером и надом на Бога. Али је, по хришћанском учењу, љубав највиша и најдрагоценија врлина међу свим хришћанским врлинама и има преимућство над вером и надом (I Кор. 13, 13), те љубав сачињава и суштину хришћанства као религије не само са његове објективне стране него и са његове субјективне стране. Љубав је то што свима врлинама, којима човек остварује закон вере и морала, подарује управљеност Богу. Она остаје вечно, јер вера прелази у гледање, нада у поседништво, а љубав траје као супстанцијелно иста вечно. Зато ап. Павле и означава љубав као „извршење закона“ (Римљ. 13, 10), као „свеу (пуноћу) савршенства“ (Кол. 3, 14). У љубави према Богу ми волимо Бога ради њега самог, као највише добро, и ближњег нашег као себе самог опет поради Бога (Јов. 15, 9; Римљ. 5, 5; 8, 15; Гал. 4, 6; I Јов. 4, 7—16). У љубави хришћанској Бог је сам узрочник, предмет (објект) и мотив ове врлине, јер је он наш Творац, Господар, Искупитељ и Спаситељ, највећи добротвор и онај који нас чини блаженима, а сам је оличење љубави и добротe и по себи достојан наше највише и најчистије љубави.

Хришћанска љубав према Богу састоји се у томе да се они који верују у Спаситеља духовно сједињују с њим, сазнају и осећају себе „својима“, „рођенима“ Богу, „децом“ или „синовима Божјим“ (Еф. 2, 19; Римљ. 8, 16; Гал. 3, 20). „Бога нико није видео никад: ако имамо љубав међу собом, Бог у нама стоји, и љубав је његова савршена у нама. По томе дознајемо да у њему стојимо, и Он у нама, што нам је дао од Духа свога“... „Отац посла Сина да се спасе свет.

Који призна да је Исус Син Божји, Бог у њему стоји и он у Богу* (I Јов. 4, 12—15), а у коме стоји Бог и који у Богу стоји, тај познаје Бога. Само по себи се разуме, да никаква религија у старини, пре и до хришћанства, није могла дати човеку таквог сазнања о Богу као што му то даје хришћанска религија, нити је могла у човеку да изазове и развије оно осећање и ону љубав према Богу, какво се осећање и љубав изазивају и развијају помоћу хришћанског учења о Богу као оличењу доброте и љубави и као Оцу свакога човека. Не познавајући оваплоћеног Сина Божјег, стари свет није могао да позна ни Оца као свог Оца небескога, и то као Оца сваког човека, узетог и појединце. Ма да је откривени закон Јевреја и прописивао: „љуби Господа Бога свога из свега срца свога и из све душе своје и из све снаге своје“ (V Мојс. 6, 5), и ма да је суштину тога закона сам Исус Христос показао у љубави према Богу и ближњему (Мат. 22, 40), — ипак тај старозаветни закон није могао сам собом да произведе, образује и одгаји код Јевреја синовље осећање љубави према Богу. Само најодабранији и најпобожнији — каже руски професор-етичар Стелецки¹ — од синова Израиља, пријатељи Божји (II Мојс. 33, 11; V Мојс. 34, 10), одушевљени вером у Искупителја и Спасителја који ће доћи и под особитим озарењем и просвећењем од Духа Божјег, уздизали су се до сазнања свога припадања Богу, јављајући се и показујући се у том случају као деца већ Нов. завета. Али ни ти сами изабраници Божји, пре и до времена откривања и заснивања на земљи царства Христовог, нису могли још да се уздигну до оних блажених осећања благодатног усиновљења Богом и богосиновства, која се осећања јављају као удео свакога хришћанина као члана тога царства и правог сина Божјег кроз Исуса Христа (Римљ. 8, 14 и 15; Гал. 4, 6—7), те се зато прави хришћанин и усуђује и сме да назива Бога својим Оцем (Мат. 6, 9; Лук. 11, 2). Ма да је основ за идеју богосиновства несумњиво дан већ религијом Ст. завета (Пс. 103, 13; Прич. 3, 12 и др.), ипак није се појединачни члан теократске старозаветне државе, него само цео народ усуђивао да назива, и при томе веома ретко, Бога својим Оцем. Богосиновство пак посебних лица

¹ Проф. Н. Стелецкий, *op. cit.*, стр. 315.

још се само претсказивало, наговештавало (Пс. 89, 26). У Нов. завету, напротив, оно се јавља као већ остварено: „Видите — каже ап. Јован — какву нам је љубав дао Отац, да се деца Божја назовемо, и јесмо то“ (I Јов. 3, 1). Ето зашто о св. Јовану Крститељу, највећем претставнику и изражаваоцу Ст. завета (Мат. 11, 9—11), који је уједно с тим и завршетак овог последњег (Мат. 11, 13), сам Господ И. Христос говори, да „најмањи у царству небеском“, „које је настало на земљи доласком Спаситеља, „већи је од њега“ (Мат. 11, 11). Нико од старозаветних верних није био потпуно и сасвим стран за сазнање и осећање ропства у својим односима према Божанству (Пс. 86, 16; 116, 7); усиновљење Богу, богосиновство људи су добили само кроз оваплоћеног Сина Божјег, који их је ослободио својом смрћу од сваког духовног ропства (II Кор. 5, 9—21; Гал. 4, 1—7).

Ако је једно сазнање ропске зависности од Божанства, и поред вере у истинитога Бога, порађало у Израилу само осећање страха пред највишом силом страшнога Јехове (Јахвеа), која свим управља, — то се онда у незнабожачком свету, код извращености његових религиозних веровања, и то осећање подвргло великим и многим онакарађивањима, те се или обраћало, претварало у такво угађање боговима које је ниже чак и од најгрубљег угађања човеку и пужења пред њим (Тацит *Annal.* I, 11; IV, 15 и др.), или је прелазило у најдрскије и најсрамније, најодвратније, богохулство: „*pop alii dii redentur in theatris, quam adorantur in templis*“ — пише бл. Августин (*De civitate Dei, lib. VI, cap. 8*). Везујући грубо и ниско богопоштовање старих многобожаца са онакаженошћу њихових религиозних веровања, ап. Павле каже: „И као што не нађоше за добро да знају Бога, предаде их Бог у покварен ум, да чине што не ваља“ (Римљ. 1, 28). Ето зато многобожачко човечанство није ништа знало о љубави Божјој према човеку и многобожац зато није ни могао имати праве и истините своје љубави према Богу. Аристотел чак сматра да је бесмислено говорити о љубави Божјој према човеку и љубави човека према Богу, зато што љубав, по њему, може да настане, да буде и да стварно постоји само међу једнородним и подједнаким бићима (*Ethic. Nicom.* 7, 4, 5; IX, 1, 7).

Хришћанска љубав је, каже св. Јован Лествичник¹, „уподобљење Богу,“ или стална, постојана тежња и стремљење целокупне душе (ума, осећања, воље и савести) човекове да постигне сједињење с Богом као највишом иетином, лепотом, добротом и љубављу, као крајњим циљем свих жеља, жудњи и чежњи срца човечјег, које жуди и чезне за вечним миром и неизменљивом срећом или блаженством. Овакву енергију и силу осећања, а тако исто управљеност ума и воље, који теже к Богу, изразио је још пророк Давид оним дивним речима: „Као што кошута тражи потоке (с водом), тако душа моја тражи тебе, Боже! Жедна је душа моја Бога, Бога живога, кад ћу доћи и показати се лицу Божјем?“ (Пс. 42, 1—2). Апостол Павле каже: „Имам жељу да умрем и да будем с Христом“ (Фил. 1, 23). И онда је појмљиво зашто су апостоли назвали љубав најважнијим „царским законом“ (Јак. 2, 8), суштином и „извршењем закона“ (Римљ. 13, 10 срав. ст. 8; Гал. 5, 14), целокупног закона (вере и морала) и свих његових заповести, „свезом (пуноћом) савршенства“ (Кол. 3, 14). За св. оце је љубав суштина и хришћанске религије и хришћанског морала. „Ако би нас ко запитао — каже св. Григорије Богослов² — : шта ми поштујемо и чему се клањамо? — одговор је готов: ми поштујемо љубав.“ св. Јован Златоусти³ пише, да се у заповести о љубави „скраћено и укратко садржи сав збир (састав, склоп) заповести, пошто је почетак и крај врлине љубав.“ Бл. Августин⁴ у својој речи о духу Св. писма говори: „Суштина свег Бож. Писма закључује се у љубави према Богу и ближњима. И тако, ако ти немаш толико силе и времена да како треба прегледаш све листове Св. писма, да појмиш истину у свој њеној нагости, да постигнеш све тајне Писама, то се само предај љубави која собом обухвата све остало.“ По речима св. Исидора Пелузиота „сва обично пребројавања славна дела људских врлина обухватају се једном врлином, која се назива — љубав.“⁵ О љубави као основној врлини, извору свих

¹ Scala paradisi, gradus XXX, De fide, spe et caritate, Migne, gr. ser. t. 88 cd. 1161—1164.

² Oratio XXII, Migne. gr. ser. t. 35, col 1136 A.

³ In epist. ad Rom. homil. XXIII, Migne. gr. ser. t. 60, col. 619.

⁴ Види „Христ. Чтеније 1824 г., ч. 1. 5 књ. 9 стр. 306.

⁵ Исидор Пелузиот, Migne, ser. gr. t. 78, IV, 15, 1064.

осталих врлина, као суштини хришћанства и главном руководном начелу хришћанског моралног и религиозног живота и рада говоре у више или мање развијеном облику и обиму и многи други црквени учитељи и св. оци (св. Атанасије Велики, св. Јефрем Сирин, св. Јован Златоусти, Нил Синајски и др.). Хришћанска љубав, напослетку, одликује се и тиме што онај који је стварно има и сам тежи целокупном душом својом да постигне заједницу и сједињење с Богом, истовремено и у истој мери тежи, свим силама дејствује и сарађује у постизању те заједнице и сједињења с Богом, у задобијању исте среће или блаженства и од стране његових ближњих, свих осталих људи, као деце једнога и јединога свима људима Оца небескога и браће његове по пореклу и крви, а ако су хришћани, и браће његове у Христу — Искупителу и Спасителу. И тако љубав Божја према човеку и љубав човека према Богу рађа, јача и развија до максимума и љубав човека према његовим ближњима према свима људима без разлике, као и праву љубав према себи самом. Љубави хришћанској припада, припадаје „све што је најбоље, све узвишено, све благородно.“ Али да се не би дало погрешно тумачење оваквом закључку односно љубави, морамо одмах рећи, да је потребно да се има у виду ово: одушевљење осећањем љубави, која излази из срца, не искључује употребу силе разума (ума) у области религиозно - моралне делатности. Завети и вољети Бога и ближње, нико, истина, не може да натера, примора човека: то је несумњиви факат. И разум, сам по себи, немоћан је да натера човека да воли (љуби) некога другог изван себе самога; али зато разум указује истинити правац кретању љубави, као и проналази најподеснија средства за остварење њених тежњи и стремљења и за постизање њенога циља. Но овде ипак остаје одушељена љубав према добру као сила која господари, тим пре и више што разум (ум) у њој самој налази оно главно чиме се он сам просвећује ослобађајући се кроз њу од егоистичких тежњи и стремљења, који највише и помрачују његово сазнање и правилно мишљење. Уз ово, ми овде говоримо о љубави хришћанској, „изливеденој у срца наша Духом Светим који нам је дат“ (Римљ. 5, 5). У сваком случају, за нас су потпуно појмљиви захтеви љубави и ти нам захтеви могу

да служе као опште мерило или правило, критериј за религиозно - морални живот. Љубав, која је у хришћанству достигла до узвишенога захтева религиозно - моралне дужности, нешто је најсветије и најмоћније у човеку за цео његов религиозно - морални живот и рад.

Љубав је дубоко - природна човеку и љубав међу људима природна је и могућна. Сви људи имају једну, подједнаку природу. „Бог је учинио, каже ап. Павле, да од једне крви (од једнога човека) постане сав род људски и да живи по свој земљи“ (Дела ап. 17, 26). Ако пак у свима људима тече једна крв, ако све човечанство сачињава једну породицу, то је онда јасно, да у основи узајамних људских одношаја треба да лежи братска љубав: сваки, љубећи другог, у суштини љуби (воли) самога себе, зато што се и уколико се људи налазе у крвном сродству међу собом. Воleti (љубити) човека човеку је тако природно, да би сваки онај престао бити човеком који би изгубио и упропастио, уништио у себи сваку љубав према своме ближњем. Зато сваки свирепи и крвожедни поступак једног човека у одношају према другоме назива се нечовечним, а такав човек назива се нечовеком. Љубав, пак, хришћанска не само као религиозна дужност и као најбитније изражавање и очитовање религиозне везе од стране човека у односу према Богу, него и као суштина хришћанства и као главно руководно начело моралног живота и рада, као главни практични принцип хришћанског морала, није само дубоко - природна него је у исто време и богооткривена. Ову љубав нису познавали и нису имали народи пре хришћанства, незнабожачки, па ни јеврејски народ мојсијевске религије. Стари дохришћански свет, не познавајући како треба правога и истинитог Бога и живећи одвојено од Бога, без општења с Њим и зато немајући праве и истините љубави према Богу, није могао имати ни праве, истините и искрене љубави према ближњима. Тај свет није знао да смо ми сви људи деца Божја, синови и кћери Бога, нашег Оца небеснога. Он није знао да је у праву био ап. Јован кад говори: „Видите какву нам је љубав дао Отац (небесни), да се деца Божја назовемо, и јесмо то“ (I Јов. 3, 1). Ово Богосиновство наше, свакога од нас и посебно узетог — као што знамо — није било познато ни Јеврејима пре доласка

Христова на земљу; усиновљење Богу људи су добили само кроз оваплоћеног Сина Божјег, који је људе ослободио својом смрћу од сваког духовног ропства (II Кор. 5,9—21., Гал. 4, 1—7). Не знајући за богосиновство и братство свих људи међу собом, Јевреји су и могли додавати уз другу најглавнију заповест о љубави: „Љуби ближњег свога“ онај познати додатак: „а мрзи непријатеље своје.“ Богови пак античког, старог многобожачког света били су оличење разних страна човечанске природе, не само виших него и нижих страна човечанске природе, и зато нису могли дати човеку образац и пример другог, друкчијег и бољег живота него што је био онај којим је у греху и злу огрезло многобоштво тада живело. Многобожац је знао о мржњи и зависти својих богова према смртним људима али ништа није чуо, слушао ни сазнао о љубави према њему Божанства, те зато ни човечију љубав није могао ценити као највише и најблагородније пројављивање духа, душе човекове. И стари многобожац, не добивајући никакву стварну и делотворну силу од својих богова, остајао је сам са собом, са својом грешном и немоћном природом, са својим природним страстима, које су га по својој власти над њим вукле само ка егоизму у одношају његовом према његовим ближњима, према осталим људима. Многобожачка старина није имала и није могла имати јасне представе о љубави према ближњима као о главном руководном начелу, као о главној норми, за поступање и владање човека у одношају његовом према другим, осталим људима. Мислиоци и васпитачи, учитељи старог античког многобожачког света у својој тежњи к врлини нису ишли даље од хладне строго одмерене и прорачунате не ретко без икаквог сажаљења и окрете, најстрожије правичности. Многобожачки свет по своме појму о оваквој правичности у својим међусобним одношајима све је мерио и прорачунавао до најмањих делова, до крајњих детаља, да се ништа не зађе и да се ништа не изгуби. Овако исто поступали су многобошци и при изливима и делима своје љубави: волели су само оне који су њих волели, чинили су добро само онима који су њима добра чинили, помагали само оне од којих су се надали да ће и они њих кад им устреба помоћи (Лук. 6, 32—34). Они нису знали да је више од правичности милост и љубав. О правој хришћанској љубави

милости, добротворству и милосрђу они такође нису знали. Многобожац обичан човек, па ни многобожачки учитељ, васпитач, научник и филозофски мислилац није могао да се уздигне до праве и чисте хришћанске доброжелатељне, добротне и добротворне љубави према ближњима, према свима људима, већ због тога само што у основи саме њихове правичности није лежао појам о братству и једнакости свих људи по опште човечанском њиховом достојанству: ближњи код многобожаца замишљао се у најтачнијем етимолошком значењу ове речи, у значењу ближњег као блиског по крви и по народности, који му је „рођени“, „свој“, „рођак“, „род“. Од свих грчко-римских мислилаца једини стојици исказивали су мисли о јединству или истоветности природе свих људских бића, о братству свих људи међу собом и о светском грађанству човека као грађанина једне велике државе која обухвата цео свет (*mundus est patria*). Али ипак и у сваком случају не може се таквим мислима придавати озбиљан значај: оне нису проникле и продрле у живот и ниуколико нису измениле општи тадашњи поглед на битну неједнакост људи и на отуда проистекло, произашло и настало отсуство братских одношаја међу овима. Многобожац је имао љубав на име као инстинктивно својство, особину своје природе, и он је могао да пројави покаже ту своју љубав само према онима који су њега волели (љубили). Он није умео и могао да створи у себи осећање љубави и тамо где га глас и захтев његовог инстинкта није упућивао и обавезивао. Љубав није била врлина многобожачког света у хришћанском схватању љубави као врлине. У актима љубави за многобошца био је циљ не добро ближњег, већ своје сопствено добро, и љубав је он сматрао само као услов оног добра које одстрањује узбуђење и потпомаже спокојство духа. Љубав је поникла у срцу многобошца не по мотиву предавања себе целог ближњему, већ по мотиву задовољавања помоћу ње сопственог благостања, задовољства и среће; она је била само умекшање природног грубог егоизма. Многобожац па ни Јеврејин, пре доласка Христова на земљу није волео свога ближњег, другог човека; не само га није волео више од самог себе, како је Христос волео људе и како то Он од нас захтева, него ни као себе самог, како је то захтевао и старозаветни за-

кон; напротив, дохришћански човек волео је другог човека, ближњег, ма ње од себе: он је волео ближњег само колико је то њему ишло у рачун и колико му је то било од користи. Стари народи до хришћанства знали су за четири природне основне врлине: мудрост, храброст, умереност (разборитост) и као највишу врлину правичност. Али виша од правичности је милост и љубав, које своју основу имају и налазе у хришћанској вери и нади у милост и љубав Оца нашега небескога, Бога. У љубави се неопходно закључује и из ње се може да изведе и сама правичност.¹ Укратко речено, антички човек није могао да стане више, да се узвиси изнад својих инстинктивних и егоистичних склоности, пошто није имао таквог обрасца и примера узвишене и највеличанственије неизмерне и безграничне љубави Божје према свима људима, какав образац и пример има хришћанин у лицу Богочовека Исуса Христа. (Еф. 4, 13, 32; 5, 2; I Петр. 3, 19—21). Хришћанска религија као духовно-лична религија уздиже дух човека у висине и сфере вечности изнад људске правичности и она захтева од људи да у својим узajамним одношajима буду не само правични него да имају и милости и љубави један према другом без разлике да ли су блиски и рођаци један с другим или не, да ли користе један другоме или не, да ли су пријатељи или непријатељи.

Хришћанска љубав је богооткривена, она је захтев и заповест² Божја, Господа нашега Исуса Христа, и наша дужност. Хришћанска заповест о љубави је нова заповест, то је заповест Христова, зато Господ Исус Христос и каже: „Нову вам заповест дајем: да љубите један другога, као што ја вас љубим, да се и ви љубите међу собом“ (Јов. 13, 34) и ово је моја заповест; да љубите један другога, као што ја љубих вас“ (Јов. 15, 12), а испуњавање, извршавање ове заповести рачуна за ознаку својих следбеника и ученика: „По томе ће сви познати да сте моји ученици (и следбеници).

¹ Види о овоме нашу књигу „Морални закон. Књига I: Природни морални закон“. Београд 1938. Стр. 524—525. Како се пак из љубави даје извести правичност, види Ив. Поповъ, *op. cit.*, стр. 251—255.

² Неки праве примедбу да љубав као осећање емоција не може да буде заповест. Одговор на ову примедбу читалац ће наћи у нашој књизи „Морални закон. Књига I. Природни морални закон.“ Београд 1938. Стр. 522-524.

ако узимате љубави међу собом“ (Јов. 13, 35). Права хришћанска љубав је онда када се радујемо с онима који се радују, када плачемо с онима који плачу (Рим. 12, 15) и патимо с онима који пате. „Ко је слаб, а ја да нисам (с њиме) слаб?“ пита ап. Павле (II Кор. 11, 29). Ново је код заповести Христове о љубави то што он више не прописује и не захтева од људи да само љубе своје ближње као себе — како је то захтевано и у Ст. завету — него од њих захтевам да љубе своје ближње као што је Он љубио нас. Сагласно новој заповести Христовој о љубави, као степен и мера наше љубави према ближњима, свима људима уопште, треба да служи не просто и једноставно природна љубав наша према нама самима, већ љубав коју смо сазнали и искусили од самога Богочовека Исуса Христа и кроз Христа од самога Бога Оца. Заповест И. Христа, каже ап. Јован, састоји се у томе „да љубимо један другог, као што је Он љубио нас“ (I Јов. 3, 23). Ето новог критеријума наше љубави према ближњему! Ко је праведан пред Богом толико да увек само оно ради, чини, што је угодно вољи Божјој, тај, наравно, никада неће учинити кривицу у своме одношају према ближњему, он ће му увек чинити само оно што би он сам желео од других, сходно заповести Христовој: „Све што хоћете да чине вама људи, чините и ви њима; јер то је закон и пророци“ (Мат. 7, 12). Али, да ли је наша сопствена природна љубав према себи самима увек тако чиста и беспрекорна, да ми можемо увек на њу гледати и њу имати као сигурног и правог руковођу у нашим одношајима према нашим ближњима? Не прелази ли, не преокреће ли се и не претвара ли се често наша љубав према себи у грешно и зло самољубље и недозвољену себичност, у грубу саможивост, у ничим неограничено и незајажљиво користољубље, чиме ми оправдавамо наше необраћање пажње и невођење рачуна о потребама и нуждама других? Један француски мислилац, филозоф (Огист Конт) изводи чак и такав крајњи и једностран закључак, да по њему, говорити да смо ми дужни љубити ближње као саме себе, значи чак не само освећивати егоизам него и изазивати га, узбуђивати га и учвршћивати га, укрепљавати га. По новој заповести Христовој о љубави, љубав Христова је право, истинито мерило и критериј по коме смо ми дужни да љубимо ближње. Љубав пак Христова је чиста, некористљубива

и несебична. Она нас обавезује да волимо (љубимо) друге више него нас саме, да друге љубимо чак до спремности и готовости да и живот свој положимо за њих (Јов. 15, 13; Мат. 10, 35; Марк. 3, 6—7), јер је и нас Спаситељ наш, Исус Христос, љубио више него самог себе, љубио нас до потпуног самопожртвовања, до предавања себе за нас у смрт, смрт на крсту. Господ Исус Христос је оваплоћена Божанска љубав, и од бесконачног пламена свете љубави, који гори у Њему као у своме праизвору, зажиже се огањ љубави у срцу сваког који стоји у духовном јединству с Њим (Лук. 12, 49). У љубави, која сачињава предмет нове, Христове заповести, закључује се истинско преображавање или препо рођење човека. Одушевљен таквим живим и светим осећањем хришћанин не може већ да се ограничи на једино уздржавање од дела забрањених законом, као што је то било у до-хришћанском свету, него ће стално тежити, стремити извршавању позитивног добра. Ово неизменљиво и стално одушевљење љубављу за свако добро сачињава ону црту хришћанског духа којом се он нарочито одликује. Зато и наша хришћанска љубав, као и љубав Христова нема границе. Ако се права, истинска љубав узбуђује, ако она настаје у нашој души искључиво упливима на њу од вишег савршенства и лепоте, доброте и љубави самог Бога Оца и Исуса Христа, Сина Божјег, ако — другим речима казано — њеним предметом могу бити само пројављивања истинитог савршенства, лепоте, доброте и љубави, — то онда ми не можемо волети (љубити) човека другојаче до само у неонакаженој лепоти доброти и савршенству његове богоподобне, боголике природе. А такву човечју природу ми и видимо у истинитом „Емануелу“ (с нама је Бог — Исај. 7, 14), у „човеку Исусу Христу“ (I Тим. 2, 5), „једином посреднику Бога и људи“, „најлепшем између синова људских“ (Пс. 45, 2). У богочовечанском лицу Спаситеља ми стварно налазимо не само истинитога Бога са свима његовим недостижним својствима и савршенствима него и потпунога и савршенога човека, у првосазданом и првобитном благољепију и величанствености његове богоподобности, који нас зато, природно, располаже на најсавршенију љубав према њему која изгони сваки страх (I Јов. 4, 18). Одблесак такве његове величанствености и красоте одражава се на свакоме, чак и на најниже

паломе људскоме бићу. Ма какви били недостатци и мане једног или другог, овог или оног човека, они већ не скривају од нас његово човечанско, људско достојанство. Он припада оном божанственом роду, чији је претставник сам Господ Спаситељ; он је један од оних које Глава човечанства или, како Христа назива ап. Павле, „Други човек“ (1 Кор. 15, 47) назива својом „најмањом браћом“ (Мат. 25, 40); он може да буде и остане „лоза на чокоту“ божанском (Јов. 15, 4), може да постане чланом „удом тела Христовог“ (1 Кор. 12, 27).

Због такве своје неизмерне вредности, а тако исто због свога вечног назначења (Гал. 4, 26; Јевр. 3, 1; Откр. Јов. 1, 6. 9; Мат. 21, 31—32; Јак. 2, 5; Римљ. 8, 16—17), сваки човек, ма какав он био по својим моралним својствима, по хришћанском учењу, не може већ да не буде предметом љубави за правог, истинитог хришћанина. По обичном људском моралу, човек може да воли и изједначује са собом, па чак да сматра и више од себе и да цени личности достојнима да им несебично служи, за њих да ради, живи и умире, само ако те личности имају такве моралне квалитете да их они чине достојнима човекове љубави. Међутим прави, потпуни религиозни хришћански морал, право и истинито хришћанство тражи, прописује и захтева, да се воле сви људи без разлике и подједнаком љубављу, да се не прави разлика између злих и добрих, праведних и грешних, пријатељски и непријатељски према нама расположених, као што ни Бог сам не прави ту разлику, него даје кишу праведнима и неправеднима и његово сунце обасјава и зле и добре (Мат. 5, 45). Али како је то могуће да волимо и оне који су грешни и зли, или који нама греше, који су противу нас и непријатељи наши? Ово је могуће само зато, што нас хришћанска религија учи да су сви људи браћа међу собом, сви су они синови и могу бити синови једног Оца небеснога. Шта више, по хришћанском учењу, сви људи треба да постану, сви су они дужни да буду чланови и синови небеске отаџбине, царства небеског, царства љубави, царства Божјег, те је тако сваки човек достојан наше љубави. „Ако је сваки — каже ап. Варнава¹ — дужан да се брине о спасењу бли-

¹ Посланица Варнаве, Писанија мужей апостольскихъ. Перев. Преображенскаго. М. 1862 г., ч. 2 стр. 73.

жњег, то нема овде ничега ни да се говори о вишем и нижем: Овде (у хришћанству) нема ничега вишег и нижег“. Зато ап. Павле и каже: „Љубав све сноси, све верује, свему се нада, све трпи“ (I Кор. 13, 7). Никакав преступ, никакав људски грех не може да пољуља и ослаби ту љубав, зато што ближњи и поред сваког греха ипак остаје у могућности да буде наследником вечног царства Христовог. Нико, без сумње, није презирао грех тако као потпуно безгрешни Господ И. Христос. Ипак, мрзећи на грех, Он је љубио људе заражене грехом, љубио их је тако силно да је на себе навучао прекор за дружење са цариницима, митарима и грешницима. Јасно је и очевидно је, да се у љубави његовој према грешницима скривала само жеља и тежња, стремљење његово да их поправи и поврати на пут истине и добра. Тако и одушевљеном љубављу хришћанину може сваки, па и најокорелији грешник и највећи његов непријатељ, да улије и у њему изазове према себи живо саосећање, саучешће и и сажалење, при свој одвратности таквог хришћанина према греху. Такав хришћанин љуби (воли) ближњег, предозначенога и предодређенога за вечни живот у Богу, не због његових поступака и због његовог владања и понашања према том хришћанину, већ, и пре свега, због његове идеалне природе, не због тога шта је тај човек по своје поступању и владању, понашању такав да заслужује љубав, већ због тога чиме и какав он треба да буде, због вечног достојанства његове природе. Он се заједно с њим радује само истинском добру ближњег, а не свему што последњи сматра и рачуна за добро. „Ја у свачему свима угађам, не тражећи своје користи, него многих, да се спасу“ (I Кор. 10, 38; 9, 19) — каже ап. Павле; а на другом месту објашњава о каквој то користи он овде говори: „Не тражим што је ваше, него вас“ (II Ктр. 12, 14), тј, не то што ви сами сматрате и рачунате драгоценим за вас, већ само то у чему се стварно састоји ваше право, истинито добро. Али не саосећајући и не саучествујући у лажној срећи ближњег, чак мрзећи на његов грех, хришћанин ни у којем случају не треба да преноси мржњу на самог грешника, па био он и његов лични непријатељ. Св. И с а к С и р и н¹⁾ каже: „Сви

¹⁾ И с а к С и р и н, Слово 90. стр. 475, стр. сл. 57; стр 341-342

смо ми кривци (и грешници); и ако ради Бога устајеш на њега (противу грешника), то се ипак исплачи (смилуј и побрини) за њега. Јер зашто да га мрзиш? Грехе његове мрзи, и помоли се за њега, да се уподобиш Христу, који није негодовао (мрзео) на грешне, него се молио за њих“.

Као што себе волимо и не мрзимо себе, тако исто смо дужни по Христовом учењу да волимо ближње своје и да будемо слободни од сваког гњева и мржње према њима. Ми смо дужни да волимо све људе подједнаком љубављу. Овај захтев Христов изражава се још јасније у његовој заповести о директној љубави и према непријатељима нашим. Христос Спаситељ каже: „Чули сте да је казано (у Ст. завету): љуби ближњег свог, и мрзи на непријатеља свог. А ја вам кажем: љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који на вас мрзе и молите се Богу за оне који вас гоне; да budete синови Оца свог небескога“ (Мат. 5, 43—44). Ма смо, дакле, дужни не само да опраштамо кривице непријатељима нашим него и да им за зло нама учињено враћамо добрим. Тако треба да буде велика и широкогрудна љубав наша чак и према непријатељима нашим. Христов захтев љубави наше и према непријатељима нашим често је изазивао код људи сумњу у могућност такве љубави. У могућност ове љубави према непријатељима сумњали су између других и Гете, Давид Фридрих Штраус, Едуард Хартман. Пријатеље волети и према непријатељима бити један частан и достојанствен противник то је изгледало њима оно највише што се од једног човека може оправдано захтевати. Неки су чак ишли тако далеко да су сматрали једним оскврњењем и злоупотребом речи „љубав“ ако се говори о љубави према непријатељима. Али зн свакога ко добро познаје целокупно религиозно-морално учење хришћанства сасвим је јасно, да се овај највиши захтев не може изузети и извући из слике хришћанског живота и рада, хришћанског поступања и владања, а да и оно што још у том учењу и тој слици од љубави остаје не добије један сасвим измењен, преиначен и изопачен смисао. Овде ствар стоји тако као и са завршним каменом једног каменог свода, који завршни камен не може бити извађен из свода а да цео свод не изгуби своју чврстину и не буде доведен у опасност да се потпуно сруши. Истина, ако се под љубављу

разуме само једно такво давање и примање где се као на теразијама одржава равнотежа и да једно другом у извесној мери одговарају, онда је у том смислу бесмислена љубав према непријатељу. Али ако се под љубављу разуме једна сила и моћ да се једна заједница одношаја и међусобно сједињење почне од себе и потпуно одржи на супрот свих препрека и сметњи тога сједињења у љубави, и ако је највиши смисао љубави према ближњем не нештећење и нечињење зла њему него право, активно неограничено и безусловно потпуно предавање себе на добро ближњег, — онда ми не смемо да се уздржавамо од пробе љубави и према непријатељима. Шта више у основи све наше љубави има само утолико чистоте и првобитне силе несебичности уколико се она показује и према непријатељима нашим. Христос захтева од својих ученика и следбеника, да не само могу да врате љубав љубављу, јер су то чинили тада и грешни цариници и многобошци, него да они предјаче у указивању љубави, да у љубави буду богати тако да је могу давати и доказивати чак и у случајевима опасности да се она не оцени како треба и не прими од оних којима је упућена. Њихова стварна намера је природно на то управљена да љубављу љубав код других изазову и распале, али пошто они не могу унапред знати уколико ће им ово испасти за руком, усуђују се потпуно спокојно и на опасност и на могућност да буду одбијени. На крају крајева, треба само, и мора, да буде јасно ово: ако за човечанство значи један непредак кад и ако количина љубави међу људима расте, онда човечанству не могу недостајати такви људи који су у стању да више љубави издају него што је од других људи примају. Христов захтев љубави према непријатељима значи стога један морални напредак, једно стварно уздизање моралног мерила над оним које иначе важи у обичном људском хуманистичном и од хришћанске религије независном моралу. Прави, потпуни религиски морал хришћански тражи више од хуманистичког морала. Хришћански морал захтева да се воле сви људи без разлике и подједнаком љубављу, да се не прави разлика између злих и добрих, праведних и грешних, пријатељски и непријатељски према нама расположених. У хришћанству, у хришћанској духовно - личној религији човек слободном, драговољном и

спонтаном милошћу и љубављу и према непријатељима својим уздиже се високо изнад свих захтева хуманистичког морала и унапред је већ испунио све што од њега хуманистички морал тражи и што од њега захтевају прописи сваког моралног закона који људи сами себи дају и прописују. Он је тиме већ испунио сваку правду закона, сваку правичност и тим испуњењем стао изнад сваког људског, па и старозаветног Мојсијевог закона, ослободио се закона и његових заповести као заповести људскога разума и тиме несавршених. А ово уздизање, узвишавање и ослобођење је оно што даје нарочиту вредност хришћанској религији, хришћанству, где човек није више роб закона него слободан и где осећа радост синовље слободе, радост слободе и љубави деце Божје, синови и кћери Божјих. И тако само у хришћанству и кроз хришћанство а по угледу на Исуса Христа хришћанин се учи да у истини, стварно и потпуно воли своје ближње. Зато Господ и назива н о в о м¹ и својом заповест о љубави према ближњем коју је он у хришћанству објавио и предао својим ученицима и следбеницима. по којој он од њих захтева ону и онакву љубав, за какву и коју је он дао пример и углед у својој љубави према свима људима без разлике, и добрима и злима, и праведнима и грешнима, према

¹ Ако ап. Јован назива заповест Спаситељеву о љубави према ближњима „заповешћу старом“, коју су људи „имали од почетка“ (ἀπ ἀρχῆς) (I Јов. 2, 7 срав. ст. 1 и 5-6), то се такво навивање никако не може схватити у том смислу, да она није била први пут, као нова објављена од Христа, јер би се иначе морала допустити немогућа противуречност у речима апостола и његовог Божанског Учитеља који је своју заповест о љубави наввао н о в о м. Узимајући у обзир обично код ап. Јована значење речи „почетак“ (начало, ἀρχή) у смислу п р е в р е м е н с к о г п о с т о ј а њ а, треба признати, да он назива заповест о љубави старом заго што је љубав сама по себи вечна, без почетка, као што је вечан и без почетка сам Бог, који је по својој суштини љубав (I Јов. 4, 8); у том смислу она је за сва створења Божја најстарија заповест. Али од онога времена, када је та „заповест била нарушена другим“ у с р а в њ е њ у с њ о м „законом“ (Рим. 7, 23) егоизма, она као да је замрла у души људи. Њу је понова оживео Син Божји који је дошао на земљу и који је њу зато објавио као заповест н о в у (Види Н. К. Сильченковъ, „Новая заповѣдь“. Вѣра и Церковь 1899 г. кн. 2. стр. 240-244; Н. Стеллецкiй, op. cit., стр. 323). Објашњењу нове заповести Спаситељеве о љубави посвећена је специјална расправа проф. А. А. Бронзова, „Христiанская заповѣдь о любви—новая заповѣдь“.

својим пријатељима, за које се молио Богу Оцу висећи на крсту, на коме су га они били разапели. Христос сравњује љубав, коју он проповеда и од својих следбеника захтева са огњем који чисти душу човечју и у њој запаљује и распламћује неописано морално одушевљење. Дејство огња који ова љубав изазива у души човека, такво је, да пред њим не могу да устаје и да се одрже никакве земаљске привезаности, наклоности или мржње, ма како јако и силно сметале оне да се овај огањ правилно и потпуно разгори и распламти у срцу човека. Огањ Христове љубави тако је горео у срцима хришћана првих времена хришћанства, да и најтешње и најјаче свезе крвног сродства нису могле да удрже у пређашњем духовно-мртвом и морално-нездравом стању све оне којих се тај огањ само дотакао. Њих није могло ништа да одвоји, „растави од љубави Божје: ни невоље, ни беде, ни гоњења, ни глад, ни голотиња, ни погибао, ни мач“ (Римљ. 8, 35 срав. 38–39). Љубав хришћанска није једна апстрактна филозофска идеја или песничка визија која се изживљује у сентиметалности, него је та љубав једна реална непосредно дана у души човека хришћанина жива сила која опредељује његову вољу на позитивна дела. Оваква љубав није интелектуална, није само осећање или просто хтење, већ она обухвата целокупну душу хришћанина, она је главна садржина и реални принцип, она је жива сила духовнога религиознога и моралнога хришћанскога живота хришћанина човека, која обухвата, заноси и усхићава сву свест и душу човекову и оспособљава човеков разум да сазна и најузвишеније и најглавније истине, а његову вољу крепи за чисто алтруистичка, несебична дела и добричинства према ближњима без обзира на све недостатке, слабости, мане и непријатељства наших ближњих, осталих људи према нама. Хришћанска љубав је безгранична, свеобухватна и апсолутна уколико иде до саме смрти: „Нема веће љубави од ове да ко живот свој положи за ближње своје.“ Ето каква је и каква треба да буде љубав хришћанска! То је нова, Христова љубав, о којој и за коју нису знали и коју нису преживљавали ни незнабожци ни Јевреји Мојсијевци у прехришћанском и дохришћанском времену. Ова љубав не само да је нова него она сачињава и суштину хришћанства као религије посматране са субјективне стране или, што је исто,

суштину хришћанског религиозног морала. Она је и главно руководно начело, најглавнији практични принцип моралне делатности, религиозног и моралног живота и рада сваког правог хришћанина и истинског ученика и следбеника Господа нашег Исуса Христа. Њу треба да има сваки који се већ назива хришћанином као и сваки онај који хоће да се правим хришћанином назове.

D-r A. M. Пойовић
